

11. Корольчук М.С. Психофізіологія діяльності: Підручник для студентів вищ. навч. закладів. – К. : Ельга ; Ніка-Центр, 2003. – 400 с.
12. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Методичні та теоретичні проблеми в психології: Навч. посібник / М.С. Корольчук., В.І. Осьодло – К. : Ніка-Центр, 2013. – 336 с.
13. Крайнюк В.М. Психологія стересостійкості. – К. : Ніка-центр, 2009. – 406 с.
14. Лебедев В.И. Экстремальная психология. Психическая деятельность в технических и экологических замкнутых системах: – М. :ЮНИ-ТИ-ДА-НА,2011 – 375 с
15. Максименко С. Д. Метод дослідження особистості / С. Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – №7. – С. 1–8.
16. Марищук В. Л. Методы оценки функциональных состояний и работоспособности / В. Л. Марищук ; сост. и общ. ред. Л. В. Куликова // Психические состояния. – СПб : Питер, 2000. – С. 105–109.
17. Миронець С. М. Організаційно-методичні засади психофізіологічного забезпечення фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України в екстремальних умовах / С. М. Миронець // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : Міленіум, 2003. – Т. V. : Психофізіологія. Медична психологія. Генетична психологія. – ч.2. – С. 125–129.
18. Миронець С.М. Негативні психічні стани рятувальників в умови виникнення надзвичайних ситуацій. Монографія./С.М. Миронець, О.В. Тімченко. “Видавництво” “Август Трейд” ,Київ,2007 р. – 168 с
19. Перелигіна Л.А. Закономірності структурні організації серцевосудинної системи в умовах дії на організм різних видів опромінення: автореф. Дис. на здобуття наук. ступеня доктора біол. наук : 03.00.11 «Цитологія, клітинна біологія та гістологія»/ К. : 1996. – 36 с.
20. Тімченко О.В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): Дис. д-ра психол. наук : 19.00.06. – Х. : Нац. ун-т внутріш. справ, 2003. – 427 с.

УДК 159.9

Іванченко О.С., ст. викладач кафедри практичної психології УІПА

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОЧУТТЯ ПРОВИНИ З ОСОБЛИВОСТЯМИ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ РЯТУВАЛЬНИКА

В дослідженні був визначений оптимальний рівень переживання провини рятувальниками як середня виразність провини-риси, оскільки в осіб із середніми показниками провини спостерігаються високі адаптаційні можливості.

Ключові слова: почуття провини, особистість рятувальника.

В исследовании был определен оптимальный уровень переживания вины спасателями как среднее проявление вины-черты, поскольку у лиц с средними показателями вины наблюдаются высокие адаптивные возможности.

Ключевые слова: чувство вины, личность спасателя.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження полягає в необхідності систематизувати існуючі дані про психологічний феномен провини, отримані вітчизняними й закордонними вченими, а також продовжити вивчення цього складного й суперечливого емоційного переживання, яке може виявляти як позитивний, так і негативний вплив на життя й здоров'я людини.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зв'язку з тенденцією, що склалася, й була ініційована З. Фрейдом, в науковому світі прийнято розглядати лише деструктивний аспект провини (G. Berrios; C. Covington; T. Fuchs; F. Johnston; H. Lewis; L. O'Conner; A. Waska і ін.) [20; 21; 22; 24; 25; 27; 30], таї ідеєю про позитивну роль феномена в розвитку особистості, що одержує в цей час усе більшу підтримку (K.C. Barrett; R. Baumeister; M. Hoffman; J. Lindsay-Hartz; J. Tangney і ін.) [18; 19; 23; 26; 28; 29], у даній роботі почата спроба виявити оптимальний рівень переживання провини, при якому вона може виконувати свою природну регулятивну (адаптаційну) функцію людської поведінки.

Незважаючи на те, що феномен провини зіграв величезну роль у виникненні світових релігій, що виявили вплив на формування сучасної гуманістичної моралі, у вітчизняній психології, що займається загальними питаннями морального розвитку особистості, він практично не досліджувався, або навіть не згадувався (С. Рубінштейн; Б. Ананьєв; Л. Виготський; А. Леонтьєв; К. Абульханова-Славська; Б. Братусь; А. Асмолов) [17; 2; 5; 12; 1; 4; 3]. І тільки останнім часом почали з'являтися роботи, у яких феномен провини розглядається як диференційоване поняття. Але вони пов'язані або з вивченням феноменології переживання, або його функції соціального регулятора (О. Гавріліца; В. Іванова; А. Ігнат'єва; Е. Ільїн; Т. Кіріліна; М. Корнілов; М. Матюшин; К. Муздибаєв; Ю. Орлов) [6; 7; 8; 9; 10; 11; 13; 14; 15; 16].

Таким чином, питання про походження цього феномена, його природу, характеристики і функції, які надзвичайно важливі для психології діяльності в особливих умовах, вимагають подальшого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Метою дослідження стало вивчення почуття провини у зв'язку з особливостями розвитку особистості рятувальника.

У якості об'єкта дослідження виступили працівники ДСНС України. У процесі дослідження використовувалися такі методи як: опитування, контент-аналіз, проєктивні методики, якісні й кількісні методи (дисперсійний, порівняльний, кореляційний аналізи).

Проведене дослідження дозволяє констатувати, що феномен провини містить у собі поняття онтологічної провини, почуття й емоції провини. Онтологічна провинна є категорією людського існування й переживається як невдоволення (незадоволеність) собою й навколишньою дійсністю (конфлікт «бажаного» і «дійсного»), з якого в процесі соціалізації формується почуття провини як емоційна установка, пов'язана з відповідальністю за порушення особистісних моральних принципів (провина-риси). Емоція провини - це емоцій-

на реакція людини на конкретну поведінку, що суперечить її особистісним моральним принципам (провина-стан).

Якісний і кількісний аналіз результатів дослідження дав можливість виявити структуру провини рятувальників. Вона містить у собі:

- емоційний компонент, як негативне, часом тяжке переживання;
- когнітивний компонент, як самооцінку власної поведінки;
- мотиваційний компонент, як стимул до виправлення допущеної помилки.

Феномен провини має дуалістичну природу: з одного боку, - це соціальний феномен, який проявляє себе в міжособистісних відносинах, з іншого боку, провини має екзистенціальну природу, пов'язану з визнанням обмеженості власних можливостей і пошуком способів їх подолання.

У ході дослідження були виявлені характерні емоційно-поведінкові реакції, що супроводжують переживання провини: виправлення помилки або прагнення врегулювати неприємну ситуацію, аналіз причин і наслідків поведінки, каяття за вчинене, жаль про упущені можливості, самозвинувачення, бажання забути й не думати про те, що трапилося, виправдання себе й свого вчинку.

Дослідження довело, що поняття сорому й провини є різними емоційними формами онтологічної провини: сором є більш гострим і інтенсивним переживанням, супроводжуваним відчуттям «безпорадності, уразливості», у структурі якого превалює емоційний компонент, у той час як у структурі провини спостерігається паритетне співвідношення емоційного й когнітивного компонентів. Сором викликає бажання втекти/зникнути, провини - стимулює людину до виправлення провини; переживання сорому переважно пов'язане із соціальною нетерпимістю, переживання провини — із соціальною емпатією.

Нами був визначений оптимальний рівень переживання провини рятувальниками як середня виразність провини-риси, оскільки в осіб із середніми показниками провини спостерігаються високі адаптаційні можливості: позитивне емоційно-ціннісне відношення до себе, свідомість життя й прагнення до особистісних змін, здатність до самоконтролю й саморегуляції, стійкість до стресових ситуацій.

Виявлено, що особи з неадекватним переживанням провини (вище або нижче області оптимальних значень) нездатні до аналізу своєї конкретної поведінки, характеризуються негативним емоційно-ціннісним відношенням до себе, низкою свідомістю життя, емоційною нестабільністю, схильні до непрямої агресії, дратівливості, ворожості. При цьому, особи з низькими показниками «провини-співчуття» схильні до егоїзму й домінуванню над іншими, у той час як особи із завищеними показниками «провини-співчуття» характеризуються нерішучістю й орієнтовані на думку інших.

Виявлено, що еволюція ціннісних орієнтацій у процесі розвитку особистості приводить до якісного перетворення феномена провини: від простого невдоволення собою й навколишньою дійсністю, позбавленого якого-небудь морального змісту, що й носить прагматичний характер, до почуття провини, що виступає в якості морального регулятора норм соціально-прийнятної поведінки в процесі соціалізації, і далі в процесі індивідуалізації, коли почуття провини стає саморегулятором і самодетермінантом поведінки людини й носить гуманістичний характер.

Установлене, що оптимальний рівень переживання провини не свідчить про високий рівень розвитку індивідуальної психіки, також як високий рівень розвитку особистості не гарантує психічну стабільність індивіда.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволило зробити ряд рекомендацій для фахівців, що працюють в особливих умовах діяльності й намітити подальші перспективи досліджень, що стосуються феномена провини і його ролі в житті людини.

Процес розвитку особистості людини - це інтеграція ряду етапів її соціально-психологічного дозрівання. Провина може відігравати позитивну роль у житті людини, якщо рівень її переживання перебуває в області «оптимальних» значень, тобто оптимальний рівень переживання провини на кожному із цих етапів свідчить про психічне здоров'я людини.

У випадку відхилення переживання провини від оптимального рівня, необхідно визначити рівень розвитку особистості, оскільки провини на кожному з рівнів буде проявляти себе по-різному.

Слід зазначити, що низький рівень переживання провини звичайно пов'язаний з низьким рівнем розвитку особистості й може стати причиною асоціальної поведінки у відсутності моральної позиції (при несформованому почутті провини). У цьому змісті, будь-яка несприятлива обставина може спровокувати асоціальну поведінку в «імпульсивної» особистості.

Виходячи з теорії емоцій можна припустити, що сором, будучи просоціальною емоцією, здатний відігравати позитивну роль у житті людини. Доказ цього положення вимагає проведення подальшого дослідження.

У зв'язку з вищеописаним, можна окреслити коло науково-практичних завдань в області подальшого дослідження феномена провини і її ролі в житті людини:

- 1) розробка нових психотерапевтичних методів вирішення проблем, пов'язаних з деструктивними способами подолання невдоволення собою й навколишньою дійсністю (онтологічної провини);
- 2) подальше дослідження феномена провини як причини девіантної поведінки в рамках психології діяльності в особливих умовах;
- 3) подальше дослідження питання про поділ провини й сорому як різних емоційних форм прояву онтологічної провини;
- б) дослідження сорому і його ролі в розвитку особистості людини;
- 7) створення методик виміру провини, що дозволяють найбільше повно відбити й описати структуру й функції феномена.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / Абульханова-Славская К. А. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания / Ананьев Б. Г. – М. : Наука, 1977. – 340 с.
3. Асмолов А. Г. Психология личности / Асмолов А. Г. – М. : МГУ, 1990. – 367 с.
4. Братусь Б. С. Нравственное сознание личности / Братусь Б. С. – М. : Знание, 1985. – 64 с.

5. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Выготский Л. С. – М. : Педагогика, 1991. – 479 с.
6. Гаврилица О. А. Чувство вины у работающих женщин / О. А. Гаврилица // Вопросы психологии. – 1998. – №.4. – С. 65–70.
7. Иванова В. В. Эмоция вины как предпосылка формирования нравственного идеала правды / В. В. Иванова // Гуманитарные исследования : межвуз. сб. науч. тр. : Ежегодник. – Омск, 2002. – Вып. 7. – С. 52–57.
8. Игнатьева А. А. Понятие о нравственных чувствах альтруизма, эгоизма, стыда и вины как устойчивых эмоциональных отношениях / А. А. Игнатьева // Науч. тр. Вятского соц.-экон. ин-та. – Киров, 2002. – Вып. 1. – С. 178–191.
9. Ильин Е. П. Эмоции и чувства : [учеб. пособие] / Ильин Е. П. – СПб. : Питер, 2001. – 749 с.
10. Кирилина Т. Ю. Совесть и ее роль в нравственном развитии личности / Кирилина Т. Ю. – М. : Изд-во Моск. гос. ун-та леса, 2001. – 126 с.
11. Корнилов М. Н. «Культура стыда» и «культура вины» в Японии и на Западе / М. Н. Кирилина // Человек : образ и сущность. – М., 1998. – Вып. 9. – С. 94–123.
12. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / Леонтьев А. Н. – М. : Политиздат, 1975. – 301 с.
13. Матюшин Г. Г. Стыд и совесть как формы моральной самооценки / Матюшин Г. Г. – М. : Изд-во МГОПУ : НОУ, 1998. – 233 с.
14. Муздыбаев К. Переживание вины и стыда / Муздыбаев К. – СПб. : С.- Петерб. фил. ин-та социологии, 1995. – 39 с.
15. Орлов Ю. М. Вина / Орлов Ю. М. – М. : Импринт-Гольфстрим, 1997. – 36 с.
16. Орлов Ю. М. Обида. Вина: 5-е изд., испр. / Ю. М. Орлов. - М.: Слайдинг, 2004. – 87 с.
17. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание / Рубинштейн С. Л. – М. : Изд-во АН СССР, 1957. – 328 с.
18. Barrett K. C. A functionalist approach to shame and guilt / Self-Conscious Emotions : The Psychology of Shame, Guilt, Embarrassment, and Pride / Ed. by Tangney J. P., Fischer K.W. Guilford Press, 1995. – P. 25–63.
19. Baumeister R. F., Stillwell A. M., Heatherton T. F. Guilt: An interpersonal approach // Psychological Bulletin. – 1994. – V.115, N.2. – P. 243–267.
20. Berrios G., Bulbera A., Bakshim N., Denning T., Jenaway H., Markar H., Martin-Santos R., Mitchell S. Feeling of guilt in major depression // British Journal of Psychiatry. – 1992. – N.160. – P. 781–787.
21. Covington C. The future of analysis // Journal of Analytical Psychology. 2001. – 1. – V46, N2. – P. 325–334.
22. Fuchs T. The phenomenology of Shame, Guilt and the Body in Body Dismorphic Disorder and Depression // Journal of Phenomenological Psychology. – 2003. – V.33, N.2. – P. 223–243.
23. Hoffman M. L. Empathy, Guilt, and Social Cognition // Overton W. F. "The Relationship between Social and Cognitive Development". – Lawrence Erlbaum Associates, 1983. – P. 1–55.

24. Johnston A. The Vicious Circle of the Super-Ego: The Pathological Trap of Guilt and the Beginning of Ethics // *Psychoanalytic Studies*. – 2000. – V.3-4. – P. 411–424.

25. Lewis H. B. Shame and guilt in neurosis. – New York : International Universities Press, 1971. – 525 p.

26. Lindsay-Hartz J. Contrasting experiences of shame and guilt I *American Behavioral Scientist*. – 1984. – V.27. – P. 689–704.

27. O'Connor L. E. Pathogenic beliefs and guilt in human evolution : Implications for psychotherapy // *Genes on the couch: Explorations in Evolutionary Psychotherapy* / Ed. by Gilbert P., Bailey K. G. Brunner-Routledge, 2000. – P. 276–303.

28. Tangney J. P. Assessing individual differences in proneness to shame and guilt: Development of the Self-Conscious Affect and Attribution Inventory // *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1990. – V. 59, N.1. – P. 102–111.

29. Tangney J. P., Dearing R. L. *Shame and Guilt*. Guilford Press. 2003 p.272.

30. Waska R. Fragmentation, persecution and primitive guilt: Clinical and theoretical issues with psychotic patients // *Psychodynamic Practice*. – 2002. – V.8, N.2. – P. 147–162.

УДК 159.9

Йванович М.И., здобувач кафедри прикладної психології НУЦЗУ

СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ МИТНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано проблему психологічної компетентності особистості, стан її дослідженості у сучасній вітчизняній та зарубіжній психології. Виділено існуючі протиріччя у дослідженнях. Доведено актуальність розробки проблеми психологічної компетентності оперативних працівників митної служби України. Досліджено та проаналізовано особливості структури психологічної компетентності даної категорії працівників. Виділено додаткові регуляторний та мотиваційний компоненти у структурі психологічної компетентності оперативних працівників митної служби.

Ключові слова: психологічна компетентність, оперативні працівники митної служби України, структура психологічної компетентності, формування психологічної компетентності.

В статье проанализирована проблема психологической компетентности личности, состояние ее исследованности в современной отечественной и зарубежной психологии. Выделены существующие противоречия в исследованиях. Доказана актуальность разработки проблемы психологической компетентности оперативных сотрудников таможенной службы Украины. Исследованы и проанализированы особенности структуры психологической компетентности данной категории сотрудников. Выделены дополнительные регуляторный и мотивационный компоненты в структуре психологической компетентности оперативных сотрудников таможенной службы.

Ключевые слова: психологическая компетентность, оперативные сотрудники таможенной службы Украины, структура психологической компетентности, формирование психологической компетентности.